

TANULMÁNYOK

A második magyar filológus, Joannes Baptista Novosoliensis

írta: Kiss Farkas Gábor | 2018. március 21.

Megosztás

Tweet

G+

Horváth Ivánnak, 70. születésnapjára¹

A magyarországi szövegkritika kezdetei Vitéz Jánosig nyúlnak vissza, a 15. század közepéig. Liviusainak notabenéi, bejegyzései, mint a „Io[annes] Ar[chiepiscopus] legi transcurrendo a. 1467 sed mansit inemendatus”, vagy a „legi et emendavi cum Magistro Galeotto” (1469), arról tanúskodnak, hogy nagy gondot fordított a kódexeiben levő szöveg állapotára. Az emendatio azonban Vitéz számára elsősorban a művelt olvasó konjekturális javításait jelentette, nem két vagy több kézirat módszeres kollacionálását, és igyekezetéről a 20. századig senki sem szerzett tudomást, jegyzeteit pedig módszeresen máig nem tekintette át a kutatás. Matthaeus Fortunatus volt az első magyar filológus, aki kutatásai eredményét közzé is tette.

A valószínűleg dalmata vagy szlavón nemesi családból származó Fortunatus 1480–85 körül születhetett. Seneca-kiadásában említi, hogy a trónörökös, tehát II. Lajos születésére panegirikuszt ír, így 1506 körül már felnőtt, tanult humanistának kellett lennie. A budai udvarban 1521-ben találkozott Brodarics Istvánnal, és 1522-ben, amikor Brodarics Velencébe indult diplomáciai misszióba, küldöttsége tagja lett. Rövid velencei tartózkodás után folytatták útjukat Padovába, ahol Matthaeus Brodarics kíséretéből kilépve az akkor Padovában tanuló Batthyány Orbán nevelője lett. Seneca *Naturales quaestiones*éből készített kiadása 1523-ban jelent meg Aldus Manutiusnál. A vele való kapcsolat létrehozatalában szerepe lehetett a Manutiusszal jó viszonyban levő Brodaricsnak, aki a velencei szenátor Marco Foscari, és fia, Filippo Foscari irányában is egyengethette útját: ők a birtokukban levő kéziratokkal járultak hozzá a kiadáshoz. Bár kiadását Erasmus 1515-ben megjelent Seneca-kiadására alapozta, a németalföldi mestert „több ezer” helyen javította mind szövegjavításokkal, mind konjektúrákkal, elsősorban az antik naturalisták (főképp id. Plinius) szövegpárhuzamaiból merítve. Ezen felül fontos forrása volt Ludovicus Coelius Rhodiginus *Lectiones antiquae*je (Velence, Aldus, 1516). De Matthaeus Fortunatus nem folytathatta a megkezdett munkát a Seneca-kiadásban bejelentett terv szerint haladva

id. Plinius *Historia naturalis*ával, mert mecénása, Batthyhány Orbán 1523 áprilisában hazatért Magyarországra, így munka és fizetés nélkül maradt. Életének későbbi szakaszát homály fedi: csak az ELTE Egyetemi Könyvtár 1529-ben megjelent, Erasmus által kiadott *Naturales quaestiones*ának egy bejegyzése tanúskodik halálának idejéről és helyéről. Bár Erasmus elismerte Fortunatus kiadásának a magáénál magasabb színvonalát a Seneca-mű 1529-ben megjelent új kiadásában, egy 1524-ben írt levelében az első kiadás hibáit egy meg nem nevezette barátira hárította (tudjuk, Wilhelm Nesenre gondolt). Nagyrabecsülését Fortunatus iránt az új kiadás címdalán is kifejezte, ahol a saját neve mellett a magyar filológusét is feltüntette, és a Piotr Tomickinek szóló ajánlásban kiemelte általa nem ismert magyar kollégája munkájának minőségét. A mai Seneca-szövegkritika is a 16–17. század hét legjobb *Naturales quaestiones*-kiadása között tartja számon művét, és konjektúrái gyakran feltűnnek a kritikai apparátusokban.

A magyar filológia története általában hallgat a Mohács utáni időszakról egészen Zsámboky János (1531–1584) fellépéséig az 16. század közepén. A Jagelló-kor láthatóan egyre intenzívebb pedagógiai törekvései azonban már ezelőtt meghozták gyümölcsüket, és több olyan szerző lépett fel, akik ókori vagy kortárs latin szövegek kiadásával foglalkoztak. Az oka ennek a hallgatásnak részben az, hogy e művek alig ismertek, kis formátumban (oktáv méretben, 2–3 ívfüzetben) jelentek meg, valószínűleg korlátozott példányszámban, és fő terjesztési körük a nagy észak-itáliai vagy délnémet nyomdákkal szemben nem a teljes kontinens, hanem csak az adott városban működő egyetem hallgatósága volt. E filológusok közé tartozik Joannes Baptista Novosoliensis, azaz Besztercebányai Baptista János is.

Nevének tanúsága szerint Besztercebányán (Neusohl/Novosolium) született, amelynek népessége elsősorban németajkú kereskedőkből és bányászokból állt. Mivel bakkalaureátusát 1499-ben szerezte a krakkói egyetemen, 1480 körül születhetett. 1523-ban Bolognában tartózkodott, és részt vett Janus Pannonius elégiáinak kiadásában, amelyet Adrianus Wolphardus rendezett sajtó alá. A szöveget kísérő hendecasyllabájában új Orpheusként ünnepelte Janust, akinek a versei megszelídítik a természetet és a vadállatokat. Ebben az időszakban valószínűleg Giambattista Pio (1460–1540) tanítványa volt, ahogy több magyar diák is Bolognában. A híres bolognai mestert megemlíti Cicero leveléhez, az *Epistola ad Quintum fratrem*hez (I, 1) írott kommentárjában, ahol Piot dicséretekkel illette szelleme miatt, de megróttá munkáinak stílusa („genus dicendi”) miatt, amelyet kortársai gyakran neveztek túl keresettnek (*Asiaticus*). Novosoliensis neve sajnos nem bukkan fel a mester német vagy magyar tanítványainak jegyzékében.

Egy másik itáliai filológus is nagy hatással volt rá: Cicero *Oratio pro M. Marcelló*jának kiadásában (1528), a dedikációban Lazzaro Bonamicót a szónokok emblematis megtestesítőjének nevezi, aki egyesíti a szónoki tökéletességet a filozófia és a tudományok elmélyült ismeretével. Bonamico példamutatásának hatására ebben a két irányban igyekezett tökéletesíteni saját célkitűzéseit: „Kiváltképp azonban a vicenzai Lazzaro Bonamico tanulmányi szokásai tettek eltökéltté, aki sokáig volt tanárunk, és

aki e jól átgondolt tanulmányi rend által mindenki általános véleménye szerint azt a dicséretet nyerte el, hogy mind nagy filozófusnak, mind pedig nagy szónoknak tartsák, azaz csodálatos, igen tökéletes, és minden megbecsülésre igen méltó embernek.” Lazzaro Bonamico (1477/78–1552) Giovanni Calfurnio és Markos Musuros tanítványa volt Padovában, és közeli kapcsolatban állt Pietro Pomponazzival, akit 1521-ben követett Bolognába, és ott Ercole Gonzagának, Isabella d’Este fiának magántanára lett 1522-től 1525-ig. Patrónusa, Lorenzo Campeggi társaságában Rómába ment 1525–1527 között, majd 1527-ben Velencébe tért vissza, és Padovában újrakezdte magántanári tevékenységét. Hivatalosan csak 1530-ban lett a latin és görög nyelv tanára Padovában. Novosoliensis minden bizonnyal Bolognában találkozott vele, ahol kortársai tanúsága szerint nyilvános órákat is tartott, de az is lehetséges, hogy eltúlozta tanulmányai időtartamát, és csak Padovában találkozott vele, miután a vicenzai mester még jó időben maga mögött hagyta a *Sacco di Roma* előtt a pápai várost.

Itáliai útja után Krakkóban tűnik fel újra Novosoliensis 1527-ben. Négy cicerói szöveget nyomtat ki 1527–28-ban, amelyeket mind a helyi iskolai-egyetemi hallgatóságnak szánt. 1527 júniusában jelent meg a *De inventione et arte rhetorica*, míg a *Rhetorica ad Herennium* 1527 végén. Mindkét nyomtatványt megbízható és részletes 18. századi bibliográfiai leírásból ismerjük (*Janociana* 1, 196–198), de ennek ellenére szokatlan, hogy ilyen jelentős terjedelmű nyomtatványok elkallódtak. 1528. május 29-én jelent meg Cicero *Pro Marco Marcelló*ja, és ezt követte az *Ad Quintum fratrem* (I, 1) augusztus 18-án. Ezután nincs több adatunk munkásságáról. A kiadásra szánt szövegek egyértelműen Novosoliensis ciceroniánus tájékozódásáról tanúskodnak, ahogy a korábban említett negatív megjegyzés Pio stílusáról is. Lazzaro Bonamico a ciceroniánus tábor egyik legmegbecsültebb mestere volt az 1520-as, 30-as években. Leonardus Casembroot már 1526-ban megírta Erasmusnak Bolognából, hogy az olasz városban több ellensége is van, és „egy Lazarus nevű ember uralkodik köztük, aki egy igazi Arisztarkhosz, vagy még inkább Erasmus-verőlegény” (Erasmiomastix). Bonamico később is szoros kapcsolatban maradt magyarokkal és lengyelekkel, Clemens Ianicius tanára volt (1538–40 között tanult Padovában), Szalaházi Tamás halálára pedig egy görög és két latin epitáfiumot is írt, valószínűleg a püspök halálának évében, 1535-ben, amelyek a *Pannoniae luctus* című kötetben jelentek meg.

Novosoliensis a krakkói egyetem aktáiban sehol sem szerepel tanárként, ezért minden bizonnyal Batthyány Orbánhoz hasonló magántanítványokat keresett. Kapcsolatai Franciscus Bonerrel, krakkói szenátorral és bíróval, Andreas Cricius plocki püspökkel, és Thurzó Jánossal is azt sejtetik, hogy előkelő családok gyermekeit tanította. A *Pro Marco Marcello*-beszédet is Bonernak ajánlotta, és ennek előszavában megemlékezik itáliai tanulmányairól, és arról, hogy épp a Cicerónak tulajdonított *Rhetorica ad Herennium*ot magyarázta Krakkóban az iskolában, amikor diákjai kérték, hogy az elmélet mellett a retorika gyakorlatát is tanulmányozzák. Ebből a célból választotta ki Cicero M. Marcellus érdekében elmondott rövid szónoklatát, amellyel kieszközölte

Marcellus hazatérését Caesartól. Mikor kiadásához patrónust keresett, Franciscus Boner jutott eszébe, aki Bonamicóhoz hasonlóan nemcsak a retorika, hanem a filozófia iránt is mélyen el volt kötelezve.

Míg a *Pro M. Marcello*-kiadás csak a paratextusokat és a szöveget tartalmazza, az *Ad Quintum fratrem* I, 1 kiadásához szövegkritikai margináliákat és részletes szövegmagyarázó jegyzeteket is fűzött, a kötetet Thurzó Jánosnak ajánlva. A szöveg margójára illesztett, kereszttel ellátott szövegjavítások eredetéről nem nyilatkozik, egyetlen szöveghelytől eltekintve (9, 33: *publicis male redemptis*), amikor a szöveget követő *Annotationes*ban arról beszél, hogy a bolognai San Domenico-kolostor könyvtárából is idéz egy kézirati olvasatot, és megemlíti, hogy az adott szöveghelyet Caelius Ferrariensis, azaz Celio Calcagnini is így javította. Ez arra utal, hogy Bolognában elment a San Domenico könyvtárába, és ott egy Cicero-levélkéziratot kézbe vett. Sajnos ez az egykor híres gyűjtemény, ahonnan például Poliziano Suetonius-kézirata származott, szétszóródott, és az 1512 előtt keletkezett, Fabio Vigilitől származó katalógus könyvészetileg nem nyújt pontos felvilágosítást az ott levő Cicero-kéziratokról: csak egyetlen nyomtatott kötetet említ, amely azonosítható lenne, azonban Novosoliensis egyértelműen kéziratoss forrásról beszél (vö. M.- H. Laurent O.P., *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du 16e siècle, d'après le ms. Barb. lat. 3185.*, Città del Vaticano, 1943, 44, n. 188: „Cicero opera omnia partim excusa partim manu scripta, inter quae pulcherrimus est epistolarum liber primus, antiquae excusionis in pergameno, Venetiis impressus a Ioanne Spira 1469.”).

Az összevetés a modern kritikai kiadások (D. R. Shackleton-Bailey, 1980; H. Sjögren, 1914) apparátusával azonban segít megállapítani, honnan is származnak szövegjavításai (a **C** Andreas Cratander 1528-as kiadását jelöli, a **c** annak margináliáit):

Novosoliensis	Shackleton-Bailey	Sjögren
2, 10: sociorum salutis:	Σ (ezzel szemben <i>saluti sociorum</i> a vulg.)	
2, 11: impudentiae:	bd	M, <i>corr.</i> bd
2, 12: expeto:	HOPō	
3, 6: et:	ms	M, <i>corr.</i> m
3, 9: gloriam:	GN, M(?) bd	M ¹ (?) M ³ bdGHN
4, 1: demittas:	EGVM	
5, 9-10: fortunae impetum:	Δ	Δ vulg.

7, 5: me:	EVms	
7, 5-6: negotium esse:		IA ² c
7, 12: excolere:	ς	A ² c vulg.
10, 2: has te:	s	s vulg.
10, 6: suae:	Ω	
10, 10: est om.:	ERms	rell. (-M ¹ M ³ bdGNV)
10, 12: certo:	N	NIA ² c
10, 13: propterea amorem in nos fraternum demonstrare laboret	Ω / marg.= C	marg. = C
<i>in marg.</i> : propter amorem in nos fraternum etiam de nostra laboret:		
12, 1: apparitoribus, <i>in marg.</i> apparationibus:	– / marg.=ΩC	ς / marg. ΩC (sed opera-E)
14, 6: eiusmodi <i>in marg.</i> eiusdem modi:	–	–
19,8: Phrygii, <i>in marg.</i> Phrygis:	–	–
20, 3: sustinebimus, <i>in marg.</i> sustineremus:	ς / –	IA ² c / –
21, 1-2: discernendo <i>in marg.</i> decertando:	– (decernendo)	– (decernendo)
22, 4.5: praetoris <i>in marg.</i> praetoribus:	–	–
22, 8: cum permagni:	Ω	–
24, 1: videtur <i>in marg.</i> videntur:	–	–
25, 4: dirutas <i>in marg.</i> diruptas:	EΔC / Σ	ΔEC / Ω
25, 15: aequabiliter, <i>in marg.</i> aequaliter:	ς / ΩC	IA ² c / –

38, 19: lentitudinis, <i>in marg.</i> lenitudinis:	– / RbC	– / bC
42, 1: totius Asiae celebritate refertissimum, <i>in marg.</i> totius Asiae uirtutibus tuis est datum celebritate refertissimum:	Rs / C	ς / C
45, 12: ideo, <i>in marg.</i> idcirco:	– / –	– / –
46, 4: perspectissimus, <i>in marg.</i> perfectissimus:	– / –	– / –

Az idézett 10, 13; 12, 1; 38, 19 és 42, 1 szöveghelyek alapján teljesen biztosnak tűnik, hogy Andreas Cratander 1528-ban megjelent nagy folió Cicero-kiadását (M. T. Cicero, *Omnia quae in hunc usque diem extare putantur*, Basel, Cratander, 1528, 3. kötet, 97^V–100^r) használta a margináliák elkészítésénél; még a szövegvariánsokat jelző keresztjelölést is onnan vette át. Ezt a szövegkiadást nem a nyomdász, hanem a nem sokkal korábban, pestisben elhunyt fiatal filológus, a nyomda korrektora, Michael Bentinus állította össze, majd Cratander nyomtatta ki 1528 márciusában (a dedikáció dátuma 1528. márc. 13.) Ezt a szoros viszonyt a Bentinus-Cratander-féle szövegkiadással megerősítik az alábbi szöveghelyek:

2, 2: perficere, <i>in marg.</i> proficere	Cratander: perficere <i>in marg.</i> proficere
6, 2: deinde ex eo genere, <i>in marg.</i> ex eo genere	Cratander: deinde ex omni genere, <i>in marg.</i> deinde

17: *Tralleis* – ugyanígy írja *Novosoliensis* és Cratander

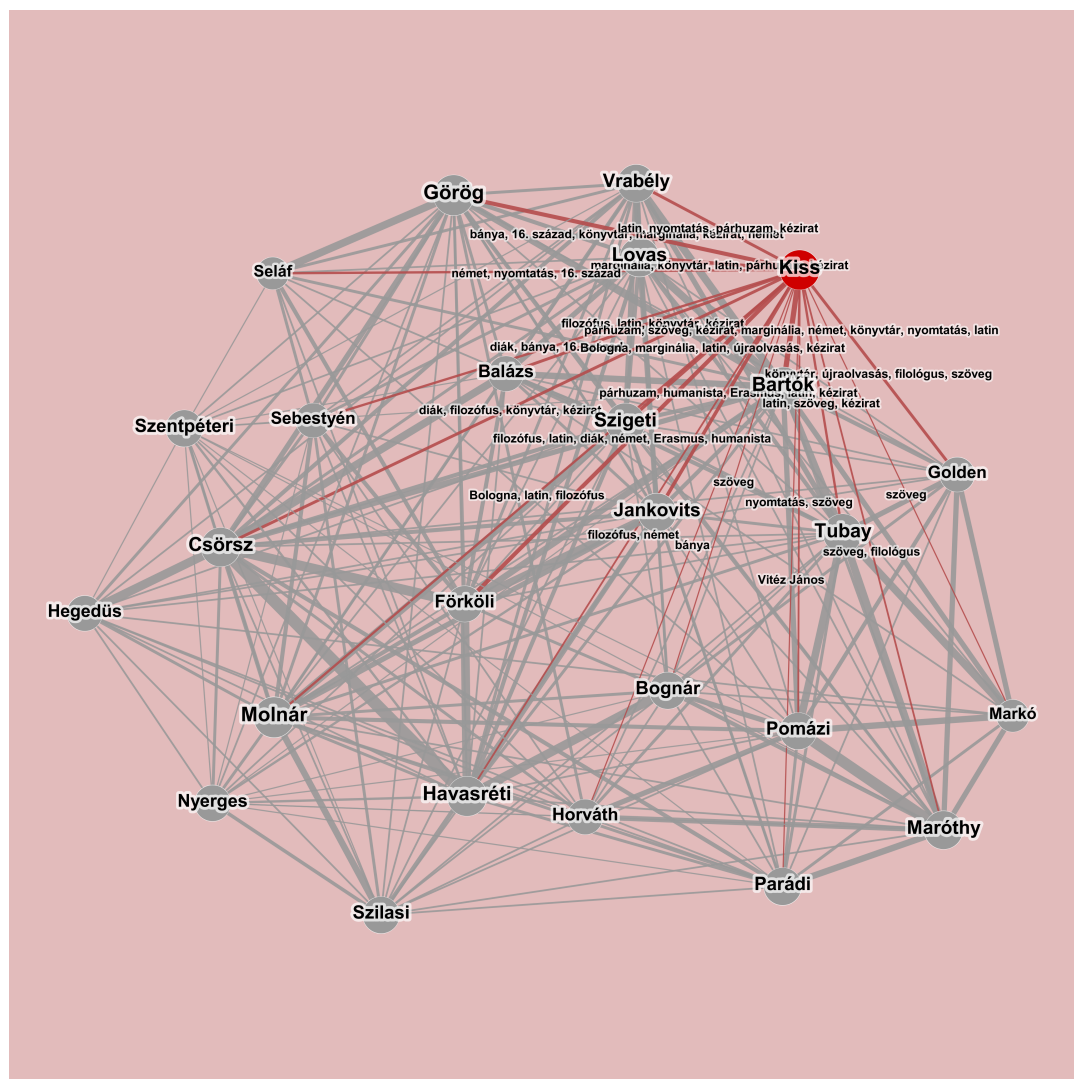
26, 1: aedilitiorum – aedilitio cum helyett mindkét kiadásban

Összesen két lényeges szöveghelyen tér el egymástól Cratander és *Novosoliensis* szövege (2, 11: *impudentiae*, Cratander: *imprudentiae*; 12, 2: *cohorte praetoria*, Cratander: *praetoris*). Így megállapítható, hogy Joannes Baptista *Novosoliensis* egy-két kivételtől eltekintve a Cratander nyomdájában 1528-ban, Baselben megjelent, Michael Bentinus által gondozott Cicero-kiadást használta, az ő szövegváltozatait hozta, és a margón található jegyzetek is Cratander kiadásából származnak. Az 1528 márciusában megjelent kötethez gyorsan hozzájuthatott, és augusztusban már saját szövegkiadásai előkészítésére használta fel. A szövegváltozatok között azonban aktívan szelektált, kéziratos forrás bevonásával önálló szöveget hozott létre, és azt részletesen kommentálta, emiatt joggal nevezhetjük őt a második magyarországi filológusnak.

Hivatkozások

1 A tanulmány jegyzetekkel ellátott változata a Magyar Könyvszemlében fog megjelenni.

Vizualizáció: Markó Anita

Megosztás

Tweet

G+

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), feltételeinek megfelelően felhasználható.

